

MEGJEGYZÉSEK AZ ÚGYNEVEZETT GEREZDELT MINTÁJÚ ÖVDÍSZEK ELTERJEDÉSÉHEZ

LANGÓ PÉTER*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, 10. század, közép- és kelet-európai kapcsolatok kulturális lenyomata, veretes övek*

Ключевые слова: *Карпатский бассейн, X век, культурное взаимовлияние, центрально- и восточно-европейские связи, наборные пояса*

Langó Péter

Megjegyzések az úgynevezett gerezdelt mintájú övdíszek elterjedéséhez

A tanulmány az úgynevezett gerezdelt mintájú honfoglalás kori övek kapcsolatrendszerével foglalkozik. A veretítípus Közép-Európa tágabb régiójában ismert, így többek közt a mai Moldova területéről is. A dolgozat számba veszi a Kárpát-medencei darabokat és ezen keresztül áttekinti a párhuzamokat, s a veretítípus térbeli és időrendi kapcsolatait.

Петер Ланго

Заметки о распространении поясных деталей с «рифленным узором»

В статье рассматриваются поясные бляшки с «рифленным узором» периода обретения венграми родины. Этот тип поясных накладок распространен на территории Центральной Европы, в широком понимании этого слова, в том числе и в Молдове. В статье оговариваются находки подобных поясов в Карпатском бассейне, аналогичные им предметы из других регионов, а также территориальное и хронологическое взаимоотношение бляшек данного типа.

A veretes övek vizsgálata (előképeik, belső kronológiájuk és díszítésük) fontos területe a Kárpát-medence népvándorlás kori időszakát vizsgáló régészeti kutatásoknak (RÉVÉSZ 1996; LANGÓ–PATAY–HORVÁTH 2016; LANGÓ 2016). A honfoglaló magyarok övviselése kapcsán a szakemberek hosszú időn keresztül az emlékcsoport steppei, keleti hátterét hangsúlyozták annak okán, hogy a magyar törzsek keletről érkeztek, s onnan hozták anyagi kultúrájukat is. A népcsoport beköltözését illetően a kutatásban megfogalmazódott egy feltételezett kultúraváltás lehetősége, s ennek fényében felmerült, hogy a keleti gyökerek kutatása komoly módszertani nehézségekbe ütközhet (BÁLINT 1994; LANGÓ 2005, 297–298). Ennek ellenére a veretekkel díszített övek Kárpátoktól keletre előkerült darabjainak

Исследование наборных поясов (их прототипов, внутренней хронологии, декора) – важный аспект археологического исследования эпохи великого переселения народов в Карпатском бассейне (RÉVÉSZ 1996; LANGÓ–PATAY–HORVÁTH 2016; LANGÓ 2016). Изучая эти украшения, использовавшиеся венграми-завоевателями, исследователи, исходя из восточного происхождения племен и их материальной культуры, длительное время акцентировали внимание на их степном, восточном происхождении. В связи с переселением венгров среди исследователей появилась гипотеза о возможной смене культуры, а вслед за этим выяснилось, что исследование восточных корней венгров может сталкиваться с серьезными методологическими трудностями (BÁLINT

* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet / Институт археологии Католического университета им. Петра Пазманы. H-1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., lango.peter@ppke.hu

kutatása és Kárpát-medencei párhuzamuk vizsgálata továbbra is fontos része maradt a kutatásnak, hiszen – amint azt Kürti Béla kiemelte – „*Lett legyen bármilyen gyors is az említett kultúraváltás, azt véletlenül sem tételezhetjük fel, hogy a honfoglaló magyarok a Kárpátok ivének kapujában, a hágókon lerakták volna fegyverzetüket, lószerszámaikat, ékességeiket, s azokat újra cserélvén lovagoltak be az új hazába*” (KÜRTI 1996, 160). Jelen összefoglalás e kérdéskör kapcsán egy olyan, 10–11. századra keltezett övveret-típus vizsgálatával foglalkozik, amely az elmúlt időszak kutatásainak fényében új megvilágításba került.

1998-ban a Duna jobb partján az egykori Iatrus¹ limes erődítmény területén egy földbe mélyített házban egy veretes öv került elő bőrmaradványokkal, amely 38 övveretből, 1 szíjvégből és 1 csatból állt. A rézötvözetből öntött övdíszek használata a német és bolgár kutatók szerint bizánci hatásra alakulhatott ki a magyaroknál, míg a bolgárok közt való elterjedését azzal magyarázzák, hogy a háborúskodások során számos magyar kézműves került bolgár fogságba, akik aztán átadták ilyen jellegű tudásukat a helyi ötvösöknek (WENDEL 1986, 188–190; GOMOLKA-FUCHS 2002; NEESE 2002).

Hasonló emlék került elő a moldovai Sztarije Badrazsi² lelőhelyen feltárt 10–11. századi temetkezések közül a 10. kurgán 7. sírjából is (*1. kép*). Itt a bőrmaradványokat is tartalmazó fegyveres férfisírban 40 darab aranyozott ezüstveret volt, s az övhöz tartozó csat teste egyedülálló módon a típus keskeny veretét formázta (CSIRKOV 1990, 163; SPINEI 2009, 256). A veretsort a kutatás a 10–11. századra keltezte. A gazdag sírlelet egyben arra is utal, hogy steppei környezetben is előfordulhatnak a tárgyítípus párhuzamai.

A verettípus bulgáriai előfordulását és a 10. századi Kárpát-medencei övveretekkel való összevetésének lehetőségét elsőként a 20. század első felében Bulgáriában kutató Fehér Géza ismerte fel (FODOR 1990; LANGÓ 2014, 157–160). Ő volt az, aki a két terület 10. századi övvereteinek vonatkozásában az elsők közt közreadta az e típusba tartozó preszlavi³ övveretet (FEHÉR 1940, 53, XXVIII. t.).

1994; LANGÓ 2005, 297–298). Но, несмотря на это, анализ поясов, найденных восточнее Карпат и изучение их аналогий в Карпатском бассейне, продолжают оставаться важной частью исследования. Поскольку, как правильно заметил Б. Кюрти, «*Какой бы не была быстрой упомянутая смена культуры, мы никак не можем предположить, что венгры-завоеватели на отрогах Карпат, на их перевалах, оставили бы свое оружие, снаряжение коней и украшения и, заменив их на что-то другое, скакали бы дальше до новой родины.*» (KÜRTI 1996, 160). Итак, в связи с этой проблемой, настоящая статья посвящена определенному типу поясных бляшек X–XI вв., получивших развитие в ходе новых данных.

В 1998 г. на правом берегу р. Дунай, на территории крепости Ятрус (Iatrus¹), одной из крепостей лимеса, в землянке был обнаружен поясной набор с остатками кожи, состоявший из 38 бляшек, одного наконечника пояса и одной пряжки. Немецкие и болгарские исследователи относят использование венграми поясных деталей из медного сплава к влиянию Византии, а их распространение среди болгар объясняют тем, что при военных походах много венгерских ремесленников попали в плен к болгарам и передали свои знания местным ювелирам (WENDEL 1986, 188–190; GOMOLKA-FUCHS 2002; NEESE 2002).

Подобный комплекс был открыт и в Молдове у с. Старые Бэдражи² в п. 7 к. 10 (*рис. 1*). Здесь, в погребении воина, среди сохранившихся фрагментов кожаной основы, было найдено 40 серебряных бляшек с позолотой и одна пряжка. Щиток пряжки, уникальным образом, имел форму более узких бляшек набора (Чирков 1990, 163; SPINEI 2009, 256). Этот поясной набор датируется X–XI вв. Богатый инвентарь погребения указывает и на то, что аналогии именно этому, интересующему нас типу поясов, можно встретить и в степных памятниках.

Присутствие бляшек этого типа и возможность их сопоставления с деталями X в. из Карпатского бассейна впервые отметил Г. Фехер, проводивший исследования в Болгарии в пер-

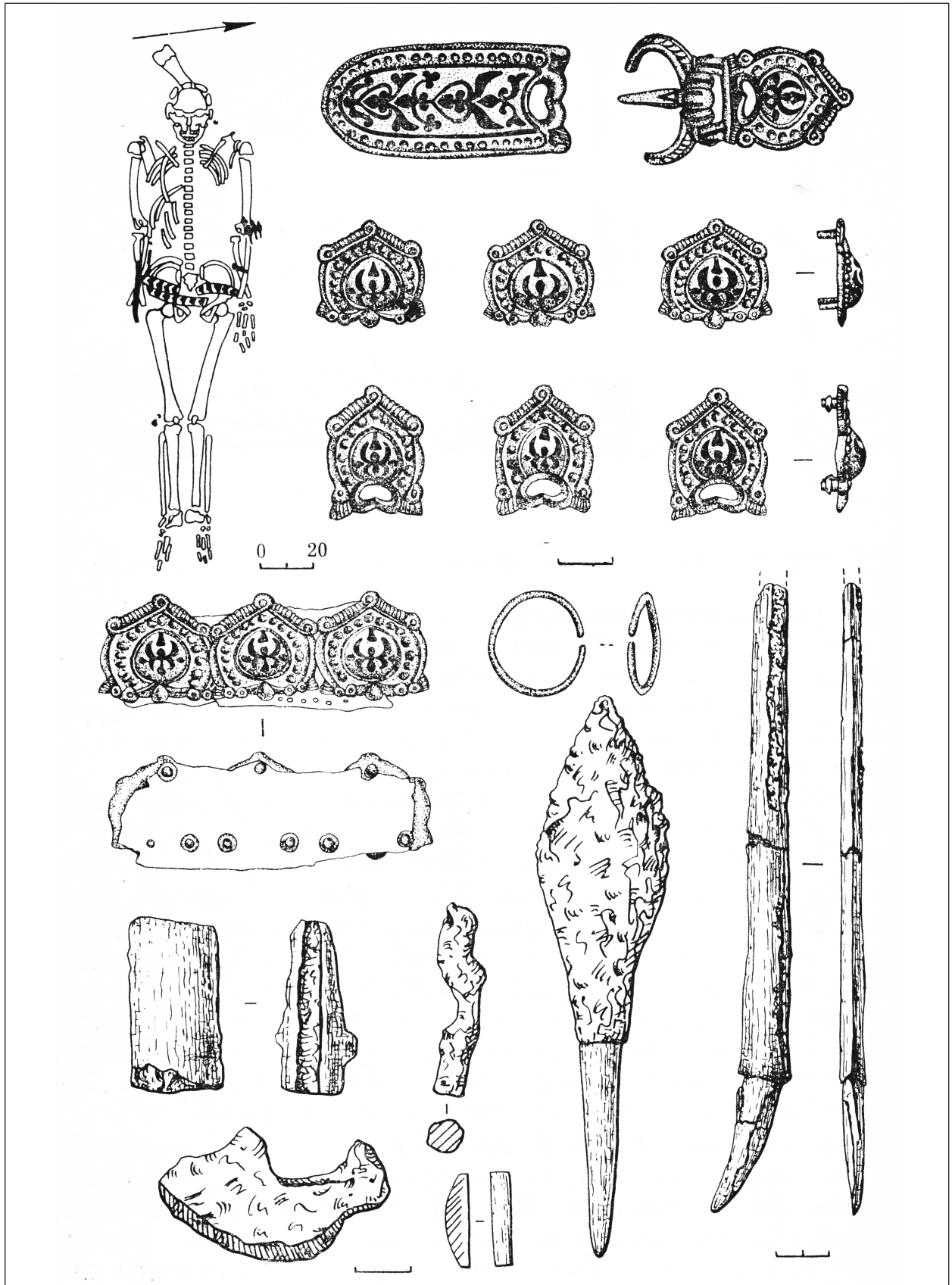
¹ Krivina, Rusze megye, Bulgária.

² Bădragii Vechi, Edineț járás, Moldova.

³ Veliki Preszlav, Sumen megye, Bulgária.

¹ Кривина, обл. Русе, Болгария.

² Bădragii Vechi, район Edineț, Республика Молдова.

1. kép. A Sztarije Badrazi-i (MD) 10. kurgán 7. sírjának leletei (Csirkov 1990, 162)

Рис. 1. Инвентарь из п. 7 к. 10 у с. Старые Бэдражи (MD) (Чирков 1990, 162)

Idővel a bolgár kutatás is mindinkább felfedezte a verettípust, s először inkább csak a preszlavi leletek kapcsán közöltek ilyen emlékeket, majd az itt talált kincslelet feldolgozása során még inkább nyilvánvalóvá vált a verettípus gyakori előfordulása a terület emléktanyagában (MAVRODINOV 1959, 230–231; VAKLINOV 1977, 184). Totyju Totev preszlavi kincslelet kapcsán írt megállapításaiból kiindulva (TOTEV 1982, 28–29, 98–99; TOTEV 2000, 78) a lelettípus részletes elemzését Sztaniszlav Sztanilov készítette el. Ő a preszlavi kincslelet aranyverete kapcsán már 'preszlavi típusként' különítette el ezt a verettípust, összegyűjtve annak különböző bolgár lelőhelyeken előforduló eltérő variánsait is (2. kép) (SZTANILOV 1991; SZTANILOV 1993, 146, 150–151). A szakember úgy vélte, hogy a tárgyak egyes formai elemei a steppén alakultak ki még a 6–7. században, majd pedig a magyarok hatására jelentek meg Kelet-Közép-Európában (SZTANILOV 1993, 151).

A verettípus bulgáriai elterjedésének megítélését jelentős mértékben átalakították az újabban előkerült bolgár leletek. Ezek közül kiemelkednek a Nadarevóban⁴ és Novoszel⁵ lelőhelyen feltárt emlékek (PLETNYOV 2004, 228; BONEV–DONCSEVA 2011). E két lelőhely nagyszámú rongtot, félkész verete nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy ezek az emlékek Bulgária-szerte nagy számban készültek. Gyakoriságukra további példa a Várnai Régészeti Múzeum gyűjteménye, ahol 29 darab ilyen veret található, melyek nagy része semmiképpen sem lehetett azonos öntvény (PLETNYOV–PAVLOVA 1995, 185–187).

A jól elkülöníthető veretek háttere kapcsán a bolgár kutatás általában elfogadta Sztaniszlav Sztanilov véleményét és a magyar előzmények valószínűségét (JOTOV–ATANASZOV 1998, 109; DONCSEVA 2010, 20; DIMITROV 2012, 106; MOMCSILOV 2012, 145), annak ellenére is, hogy már a fentebbi szerző is utalt a pliszikai⁶ kincs hasonló veretére (TOTEV 2000, 71, 78). A veretek magyar hátterét azért is fogadták el a bolgár kutatók, mert a zempléni⁷ sírlelet közlése alapján (BUDINSKÝ–KRIČKA–FETTICH 1973; PIETA 2007, 502), ahol nagy számban voltak hasonló emlékek, biztosra vették, hogy ilyen tár-

вой половине XX в. (FODOR 1990; LANGÓ 2014, 157–160). Он был одним из первых исследователей, который, опубликовав бляшку из Преслава,³ обратил внимание именно на поясные наборы X в. из этих двух регионов (FENÉR 1940, 53, XXVIII. t.). Со временем, все больше внимания обращалось на украшения подобного типа и в болгарских исследованиях. Вначале, дискуссии строились вокруг преславских находок, но затем, в процессе обработки обнаруженного здесь клада, стала очевидна частая встречаемость бляшек подобного типа в археологических материалах этого региона (MAVRODINOV 1959, 230–231; VAKLINOV 1977, 184). Исходя из выводов Т. Тотева о преславском кладе (TOTEV 1982, 28–29, 98–99; TOTEV 2000, 78), С. Станилов детально проанализировал предметы данного типа. Отталкиваясь от формы золотой бляшки из клада, он выделил этот тип бляшек в отдельный «преславский тип» по формальному признаку, собрав схожие украшения из различных болгарских комплексов и выделив их как варианты данного типа (рис. 2) (Станилов 1991; Станилов 1993, 146, 150–151). Этот исследователь считал, что отдельные элементы в оформлении данных предметов сложились в степях ещё в VI–VII вв. и попали в Центральную и Восточную Европу значительно позже, уже под влиянием венгров (Станилов 1993, 151).

На интерпретацию распространения бляшек этого типа в Болгарии в значительной мере повлияли новые находки. Среди них особенно выделяются предметы, обнаруженные в Надарево⁴ и Новоселе⁵ (Плетньов 2004, 228; Бонев–Дончева 2011). Благодаря испорченным и недоделанным бляшкам, найденным в большом количестве в этих двух комплексах, стало очевидно, что эти предметы изготавливались в Болгарии повсеместно. Другой пример их частой встречаемости – коллекция в Варненском археологическом музее, где хранится 29 таких бляшек, большая часть которых точно не могла быть отлита в одной и той же форме для отливки (Плетньов–Павлова 1995, 185–187).

⁴ Nadarevo, Targoviste megye, Bulgária.

⁵ Novoszel, Sumen megye, Bulgária.

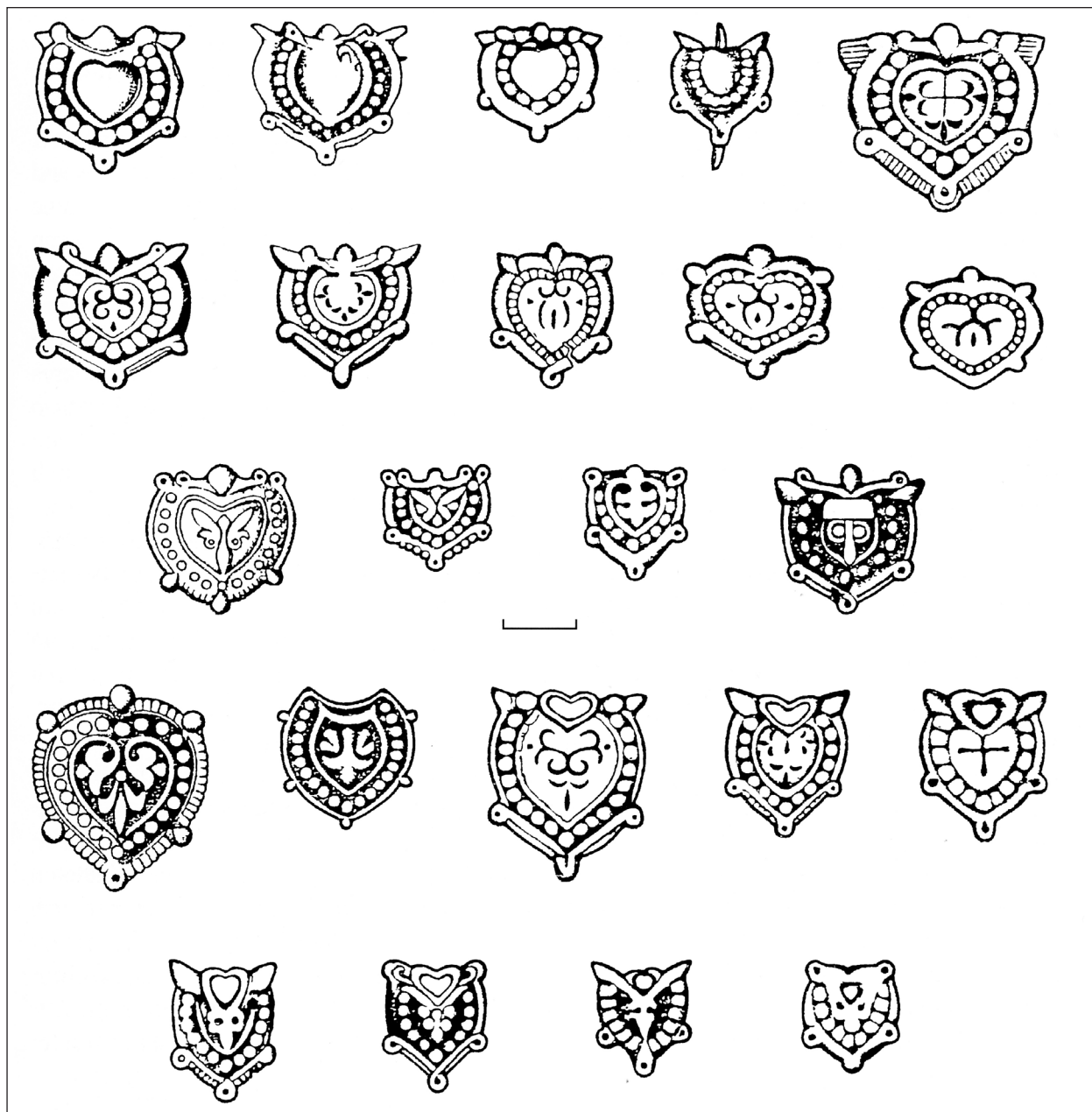
⁶ Pliszka, Sumen megye, Bulgária.

⁷ Zemplín, Trebišov járás, Szlovákia.

³ Велики Преслав, обл. Шумен, Болгария.

⁴ Обл. Търговище, Болгария.

⁵ Обл. Шумен, Болгария.

2. kép. Az ún. 'preszlavi típusú' veretek variánsai a bolgár leletanyagban (SZTANILOV 1993, 146)

Рис. 2. Варианты бляшек «преславского типа» из болгарского материала (СТАНИЛОВ 1993, 146)

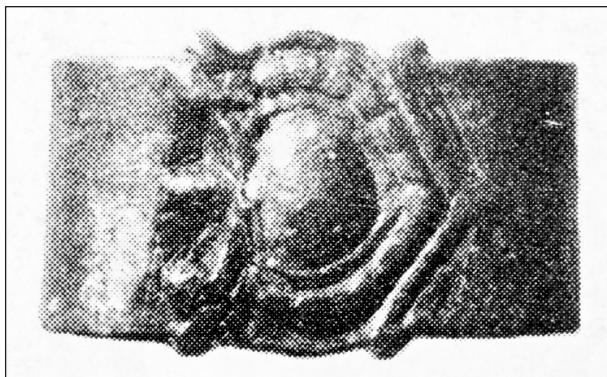
gyak már a 10. század elején jelen voltak a magyar emlékanyagban (SZTANILOV 1993, 150; DONCSEVA-PETKOVA-NINOV-PARUSEV 1999, 105, 117).

Számos olyan lelet is előkerült azonban, amelyeknél a lelőhely és a leletkontextus is ismert, és ezáltal a verettípus keltezésére is lehetőség nyílik. Ilyenek voltak a Szkala⁸ lelőhelyen feltárt település-

Что касается происхождения хорошо выделяемых бляшек, болгарские исследователи, в основном, приняли мнение С. Станилова и возможность их венгерского истока (Йотов-АТАНАСОВ 1998, 109; ДОНЧЕВА 2010, 20; ДИМИТРОВ 2012, 106; МОМЧИЛОВ 2012, 145). Несмотря даже на то, что похожую бляшку из плискинского⁶ кла-

⁸ Szilisztra megye, Bulgária.

⁶ Плиска, обл. Шумен, България.

3. kép. A verettípus feltűnése egy bulgáriai szíjbújtaton
(DONCSEVA-PETKOVA-NINOV-PARUSEV 1999, табл. 49. №654)

Рис. 3. Ременная накладка упомянутого типа из Болгарии
(по: ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА-НИНОВ-ПАРУШЕВ 1999, табл. 49.
№654)

ről előkerült tárgyak, ahol a verettípus a 10. század végére, a 11. század elejére keltezhető anonim *fol-lisszal* együtt került elő (3. kép) (ЈОТОВ-АТАНАСОВ 1998, 38, 109, 162, 206). A Novoszel lelőhelyen talált darabok viszont a feltáráson előkerült bizánci *fol-lisok* és *miliaresion* alapján a 10. századon belül csak nehezen keltezhető (BONEV-DONCSEVA 2011, 82–83). A leletek közt talált, a 10. század középső harmadából származó további érmék azonban arra utalnak, hogy a lelőhely fénykora a 10. század első felére és a század középső harmadára eshetett (BONEV 1993, 70–74; DONCSEVA 2010, 20; DIMITROV 2012, 106). 9. századra keltezhető emlékeket Bulgáriából jelenleg nem ismerünk (ALADZSOV-GRIGOROV 2009).

A tárgytypus Bulgárián belüli készítésére vonatkozó adatokat nemcsak a lelettípus széleskörű elterjedése, hanem a már említett öntőműhelyek, illetve az ott előkerült sérült példányok, valamint ólom öntőminták is bizonyítják (DONCSEVA 2010, 18–20; BONEV-DONCSEVA 2011, 206–207). A tárgyak Bulgária teljes területén előfordulnak (ГОМОЛКА-FUCHS 2002, 497), ami arra utal, hogy az nem csak egy-egy régióban vált népszerűvé, hanem mindenütt ismert volt (4. kép) (DIMITROV 2012, 106; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 572).

A Kárpát-medencében hasonló darabokat elsőként még Dókus Gyula adott közre a bodrogvécsi⁹ temetőleletek közlése kapcsán (5. kép) (DÓKUS

да отмечал и Т. Тотев (Тотев 2000, 71, 78). Венгерское происхождение этих бляшек было принято болгарскими исследователями еще и потому, что, судя по публикации погребения у с. Земплин⁷ (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTSICH 1973; PIETA 2007, 502), где было найдено большое количество подобных предметов, считалось фактом, что такие находки присутствовали в венгерском материале уже с начала X в. (СТАНИЛОВ 1993, 150; ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА-НИНОВ-ПАРУШЕВ 1999, 105, 117).

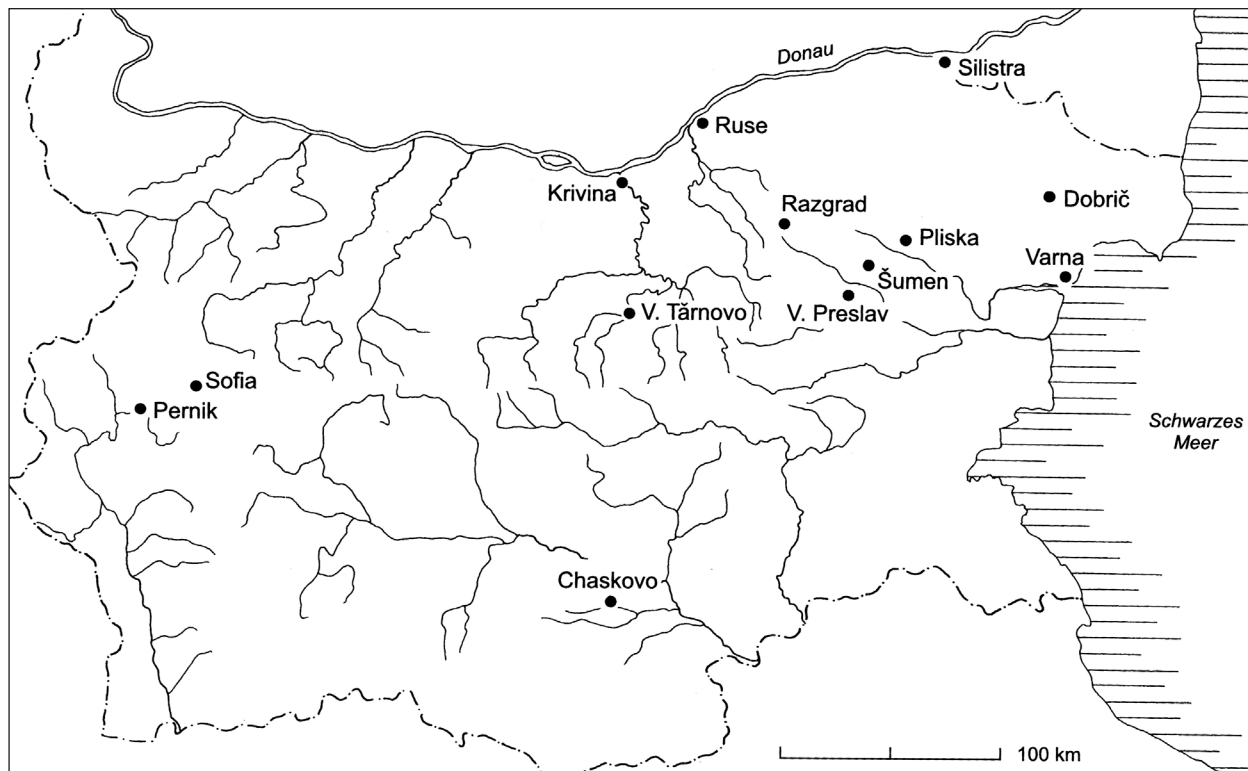
Однако, известны и такие погребения, в которых поясные гарнитуры были обнаружены совместно с монетами, на основании которых появилась возможность датировать бляшки этого типа. Такие предметы были найдены на поселении, открытом у с. Скала,⁸ где подобная накладка сочеталась с анонимным фоллисом конца X – начала XI вв. (рис. 3) (ЙОТОВ-АТАНАСОВ 1998, 38, 109, 162, 206). А в Новоселе поясные детали сочетались с византийскими фоллисами и одним милиаресием, что не позволяло датировать накладки более точно, оставляя широкий диапазон их бытования в пределах X в. (БОНЕВ-ДОНЧЕВА 2011, 82–83). Таким образом, монеты, датируемые второй третью X в. указывают на то, что расцвет археологического памятника мог приходиться на первую половину и на вторую треть X в. (БОНЕВ 1993, 70–74; ДОНЧЕВА 2010, 20; ДИМИТРОВ 2012, 106). Находки датируемые IX в. и происходящие из Болгарии в настоящее время нам неизвестны (Аладжов-Григоров 2009).

То, что предметы интересующего нас типа изготавливались в пределах Болгарии, подтверждается не только широкой распространенностью таких находок в самой стране, но и упомянутыми выше мастерскими, где были обнаружены испорченные бляшки, а также свинцовые формы для отливки (ДОНЧЕВА 2010, 18–20; БОНЕВ-ДОНЧЕВА 2011, 206–207). Эти находки присутствуют на территории всей Болгарии (ГОМОЛКА-FUCHS 2002, 497), что указывает не только на их популярность в отдельно взятых регионах, но и по всей стране (рис. 4) (ДИМИТРОВ 2012, 106; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 572).

⁷ Zemplín, район Trebišov, Словакия.

⁸ Обл. Силистра, Болгария.

⁹ Véc, Trebišov megye, Szlovákia.

4. kép. Az ún. 'preszlavi típusú' veretek elterjedése Bulgáriában (GOMOLKA-FUCHS 2002, Abb. 3.)

Рис. 4. Карта распространения бляшек «преславского типа» в Болгарии (GOMOLKA-FUCHS 2002, Abb. 3.)

5. kép. Övveretek és csat Bodrogvécs (SK) lelőhelyről (RÉVÉSZ 1996)

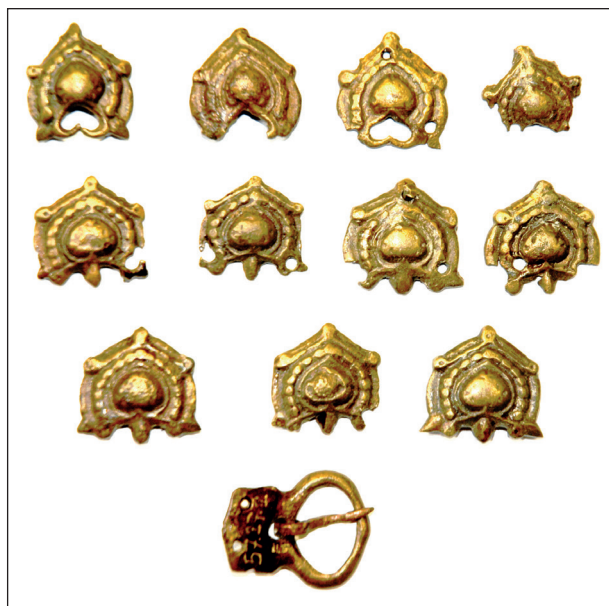
Рис. 5. Поясные бляшки и пряжка из могильника у с. Бодрогвеч (SK) (RÉVÉSZ 1996)

1900, 45; FODOR 1996, 140; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 573). A bodrogvécsi leletek előkerülését a Szentés-Nagyhegyen¹⁰ talált emlékek követték, amelyeket azonban csak jóval később ismerhetett meg a tudományos közvélemény (6–7. kép) (BÁLINT 1991, 254–256; GOMOLKA-FUCHS 2002, 501; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 573). Számos további emlék

Подобные предметы, найденные в Карпатском бассейне, впервые опубликовал Г. Докуш, в контексте материалов из могильника у с. Бодрогвеч⁹ (рис. 5) (DÓKUS 1900, 45; FODOR 1996, 140; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 573). Последующие находки такого типа были обнаруже-

¹⁰ Csongrád megye, Magyarország.

⁹ Современное село Véc, район Trebišov, Словакия; на момент обнаружения Бодрогвеч, комитат Земплиен, Венгрия.

6. kép. A Szentcs-Nagyhegy (Bogyó Jánosné földje) (HU) lelőhelyen talált övveretek és csat

Рис. 6. Поясные бляшки и пряжка, найденные на памятнике Сентеш-Надьхедь (на земельном участке владельца Бодьо Яношине) (HU)

is előkerült, így többek közt Tiszaeszlár-Újtelep¹¹ 2. és 3. sírjából 1948-ban (8. kép) (FODOR 1996, 193–196), Miskolc-Repülőtér¹² lelőhelyen 1951-ben (9. kép) (MEGAY 1956, 16–17; RÉVÉSZ 1992, 98) és Gáva-Vásártér¹³ lelőhelyen 1953-ban (10. kép) (ISTVÁNOVITS 2003, 57). A verettípusra irányuló figyelem azt követően nőtt meg, hogy 1973-ban kiadásra került a zempléni sírról szóló monográfia (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973). A lelőhelyen összesen 127 ilyen típusú veret és verettöredék tartalmazó együttes (11–12. kép) mind a sír gazdagságából adódóan (BUDINSKÝ-KRIČKA 1965, 312; BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973, 17–19, 51, 174–175; FODOR 1976, 282; HOLČÍK 2000; HOLČÍK 2000a; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 575), mind a lelet-együttes értelmezése körül kialakult tudományos vita okán széleskörű szakmai érdeklődést váltott ki (LANGÓ 2005, 273).

A tárgy típus magyar darabjainak részletes elemzését végül Révész László végezte el a karosi¹⁴

nyban a районе Надьхедь г. Сентеш,¹⁰ однако ввели их в научный оборот намного позднее (рис. 6–7) (BÁLINT 1991, 254–256; GOMOLKA-FUCHS 2002, 501; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 573). Кроме того, много подобных бляшек было выявлено, например, в п. 2 и 3 у с. Тисаэслар-Уйтелеп¹¹ в 1948 г. (рис. 8) (FODOR 1996, 193–196), в одном из погребений, обнаруженных в песчаном карьере рядом с аэропортом у г. Мишкольц¹² в 1951 г. (рис. 9) (MEGAY 1956, 16–17; RÉVÉSZ 1992, 98) и на памятнике Гава-Вашартер¹³ в 1953 г. (рис. 10) (ISTVÁNOVITS 2003, 57). Повышенное внимание к этому типу бляшек появилось после того, как вышла монография о земплинском погребении (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973). Обнаруженный в этом погребении комплекс состоял из 127 целых и фрагментированных бляшек данного типа (рис. 11–12). Богатство погребального инвентаря (BUDINSKÝ-KRIČKA 1965, 312; BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973, 17–19, 51, 174–175; FODOR 1976, 282; HOLČÍK 2000; HOLČÍK 2000a; LANGÓ-PATAY-HORVÁTH 2016, 575), а также научные споры о его интерпретации, вызвали широкий резонанс среди исследователей (LANGÓ 2005, 273).

Детальный анализ венгерских экземпляров бляшек этого типа сделал Л. Ревес в своей монографии о Карошских могильниках¹⁴ (RÉVÉSZ 1996, 109–110). Опираясь на четыре известные ему поясные бляшки (рис. 13), обнаруженные в п. 16 из могильника Карош II, он собрал и проанализировал данные о находках подобного типа из всего Карпатского бассейна. Он ввел в терминологию венгерской археологии понятие «поясные детали с рифленным узором» (RÉVÉSZ 1996, 19, 109). Л. Ревес, кроме перечисленных выше параллелей и на основании выделенных им формальных признаков, отнес к этой же группе поясных накладок, находки из двух других памятников – одну бляшку из п. 1/66, найденного у с. Вельки Диосек¹⁵ (Тоčíк 1992, 158) и четыре бляшки

¹⁰ Szentcs-Nagyhegy, обл. Csongrád, Венгрия.

¹¹ Tiszaeszlár-Újtelep, обл. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Венгрия.

¹² Miskolc-Repülőtér, обл. Borsod-Abaúj-Zemplén, Венгрия.

¹³ Современное название села – Gávavencsellő, обл. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Венгрия.

¹⁴ Karos, обл. Borsod-Abaúj-Zemplén, Венгрия.

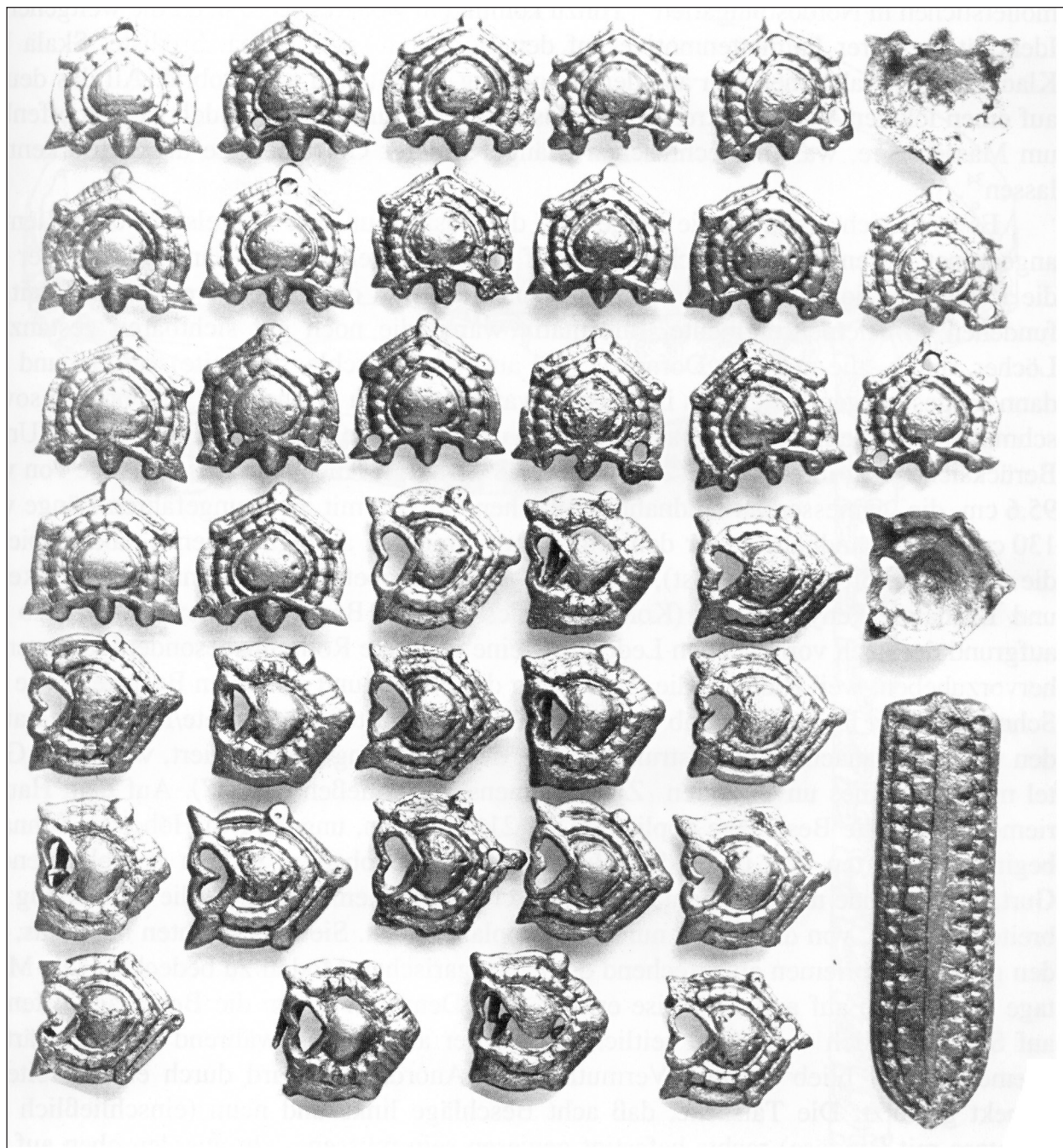
¹⁵ Veľký Diosek, район Galanta, Словакия.

¹¹ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Magyarország.

¹² Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország.

¹³ Mai neve: Gávavencsellő. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Magyarország.

¹⁴ Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Magyarország.

7. kép. Veretek és szíjvég Szentes-Nagyhegy (HU) lelőhelyről (BÁLINT 1991, Taf. 64)

Рис. 7. Бляшки и наконечник ремня с памятника Сентеш-Надьхедь (HU) (BÁLINT 1991, Taf. 64)

temetőkről írt monográfiájában (RÉVÉSZ 1996, 109–110). A karosi II. temető 16. sírjában talált 4 darab övveret (13. kép) nyomán gyűjtötte össze a tárgy típus Kárpát-medencei darabjait és elemezte azokat. Ő adta a 'gerezdelt mintájú övdíszek' elnevezést is a magyar szakirodalomban (RÉVÉSZ 1996, 19, 109). A fentebb már említett párhuzamok felsorolásán túl,

из разрушенного могильника у с. Матушково¹⁶ (RÉVÉSZ 1996, 109; Тоčíк 1992, 151–155).

Исследователь датировал погребения с подобного рода бляшками серединой X – первой половиной XI вв. (RÉVÉSZ 1996, 109, 175). Более

¹⁶ Matúškovo, район Galanta, Словакия.

8. kép. Övveretek Tiszaeszlár-Újtelep (HU) lelőhelyről
 Рис. 8. Поясные бляшки с памятника у с. Тисаэслар-Уйтелеп (HU)

9. kép. A Miskolc-Repülőtér (HU) lelőhely 4. sírjának övverete
 Рис. 9. Поясная бляшка из п. 4 с памятника, находящегося
 рядом с аэропортом г. Мишкольц
 (Мишкольц-Репюлёттер, HU)

az általa kiemelt formai elemek alapján e csoportba sorolta két további lelőhely vereteit: a magyardi-ószegi¹⁵ 1/66. sírban talált övveretet (Тоčíк 1992, 158), valamint a taksonyi¹⁶ lelőhelyen megmentett bolygatott temető 4 darab övveretét (RÉVÉSZ 1996, 109; Тоčíк 1992, 151–155).

Révész László a vereteket tartalmazó egyes sírokat a 10. század közepe és a 11. század első fele közötti időszakra keltezte (RÉVÉSZ 1996, 109, 175). A verettípus viszonylag kései keltezését erősíti egy, Révész László összefoglalását követően előkerült

позднюю датировку этих предметов подтверждает и новая находка из Карпатского бассейна, найденная уже после публикации обзорной работы Л. Ревеса (FODOR 1996, 140). В Трансильвании, в п. 129 из могильника на улице Брындушей в г. Алба Юлия¹⁷ было найдено две бляшки во вторичной, переотложенной позиции, которые Э. Галл датировал первыми десятилетиями XI в. (GÁLL 2013, 136, 174; DRAGOTĂ–RUSTOIU–DELEANU 2006, 40–45, 52).

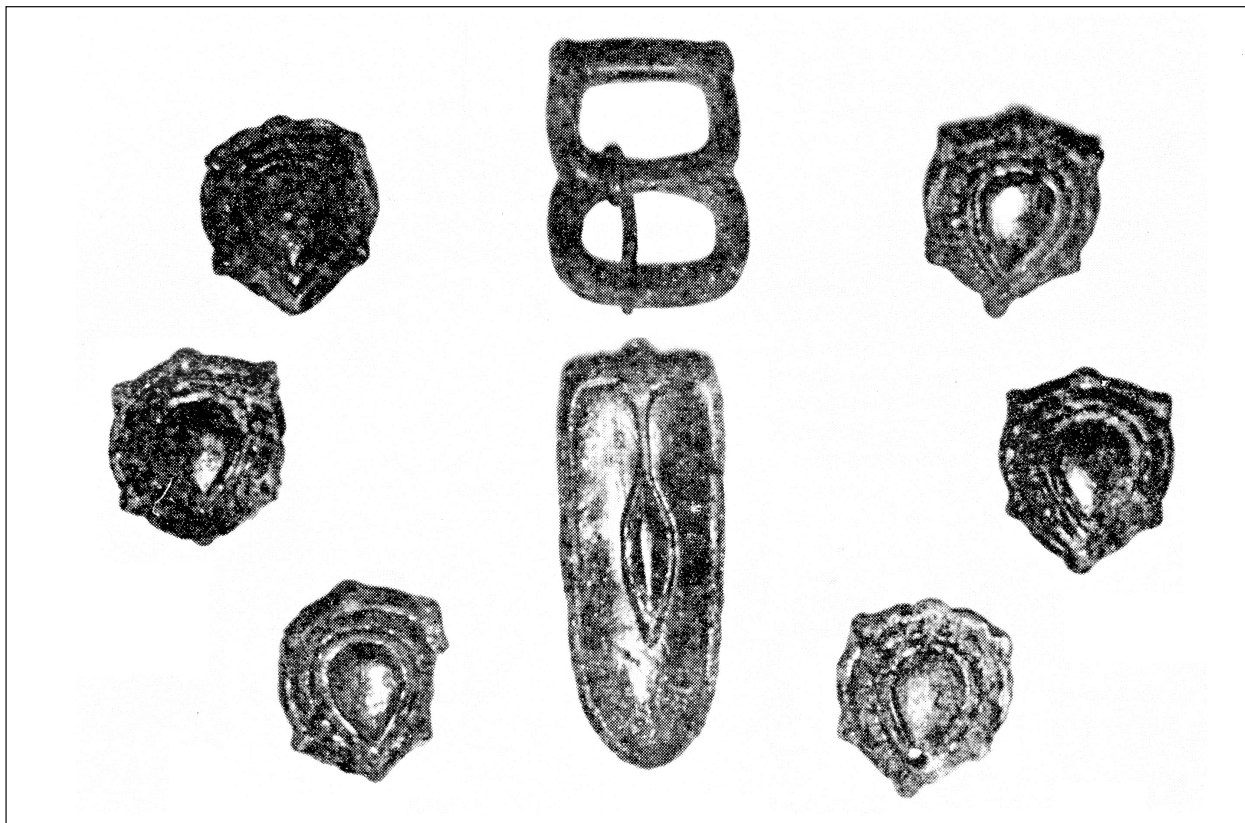
Что касается бляшек из Карпатского бассейна то, учитывая их небольшое количество (рис. 14), а также балканские аналогии некоторым из них, можно предположить, что эти бляшки были «придуманы» не в Карпатском бассейне, а изготавливались где-то в другом месте или же были скопированы с экземпляров, отлитых где-то к югу от Венгрии.

Подобные поясные накладки, хоть и в единичных экземплярах, известны и за пределами территории Болгарии и Карпатского бассейна – из других балканских и восточноевропейских регионов (BALINT 1991, 105–106). Так, в коллекции Национального музея Сербии в Белграде может храниться много подобных находок, остающихся пока вне поля зрения исследовате-

¹⁵ Vefký Diosek, Galanta járás, Szlovákia.

¹⁶ Matúškovo, Galanta járás, Szlovákia.

¹⁷ Str. Brândușei, Alba Iulia, обл. Alba, Румыния.

10. kép. Övveretek és csat Gáva-Vásártér (HU) lelőhelyről (NEMESKÉRI ET AL. 1961, pl. VII)

Рис. 10. Поясные бляшки и пряжка с памятника Гава-Вашартер (HU) (NEMESKÉRI ET AL. 1961, pl. VII)

újabb Kárpát-medencei lelet is (FODOR 1996, 140). Az erdélyi Gyulafehérvár-Brändușei utcai¹⁷ temető 129. sírjában másodlagos helyzetben talált két veretet ugyanis a temetőt elemző Gáll Erwin a 11. század első évtizedeire helyezte (GÁLL 2013, 136, 174; DRAGOTĂ–RUSTOIU–DELEANU 2006, 40–45, 52).

A Kárpát-medencei veretek esetében mind azok kis darabszáma (14. kép), mind az egyes tárgyak balkáni párhuzamai miatt felvetődik annak lehetősége, hogy ezeket a vereteket nem a Kárpát-medencében 'találták ki', hanem máshol készítették, vagy olyan darabokat másoltak, amelyeket a Kárpát-medencétől délre öntöttek.

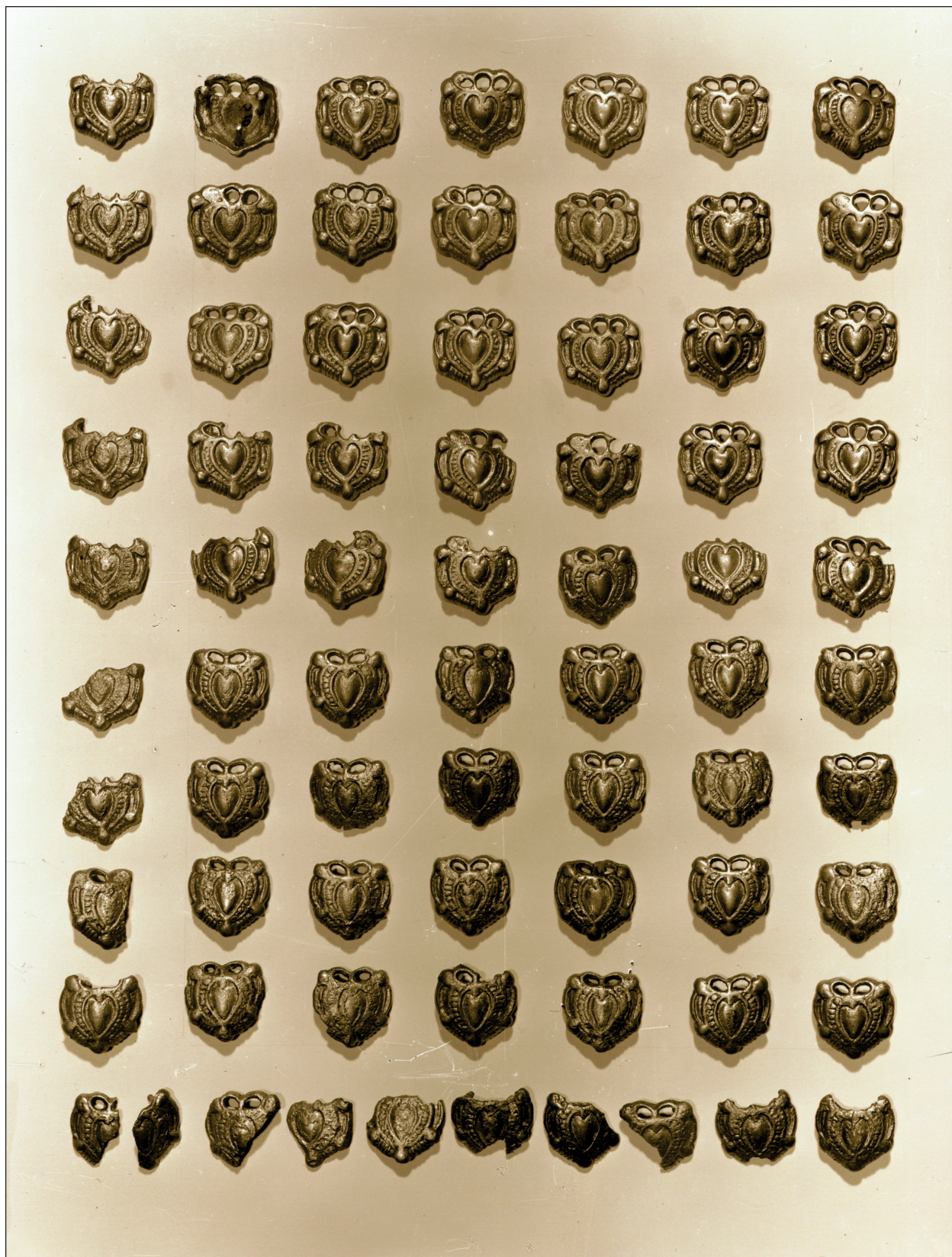
Hasonló övvereteket, szórványos jelleggel ugyan, de ismerünk Bulgárián és a Kárpát-medencén kívül, más balkáni és kelet-európai területekről is (BÁLINT 1991, 105–106). A belgrádi Szerb Nemzeti Múzeum gyűjteményében számos ilyen közöletlen lelet lehet, amelyek közül Bálint Csa-

лей. Одна из них, найденная в Ритопеке,¹⁸ была опубликована Ч. Балинтом (BÁLINT 1991, 106, Taf. XXXIII. 2). Такая же бляшка была найдена в одном из погребений могильника IX–X вв. у с. Багруша.¹⁹ Обнаруженная в детском п. 19 бляшка лежала рядом с черепом, что приводит к выводу, что она, скорее всего, украшала головной убор (ŽERAVICA 1986, 135). 3. Жеравица искал аналогии подобной бляшке в позднеаварском материале, но данный предмет, на самом деле, принадлежит к исследуемому нами «преславскому типу», и датируется не IX, а второй половиной X в. О более позднем времени бытования этого предмета свидетельствует и обнаруженная в погребении декоративная подвеска с четырьмя шариками псевдозерни (ŽERAVICA 1986, 186; Томичић 2010, 123). Погребение с поясной бляшкой из могиль-

¹⁷ Str. Brändușei, Alba Iulia, Alba megye, Románia.

¹⁸ Ритопек, Община Гроцка, округ Београд, Сербия.

¹⁹ Baĝruša, община Laktaši, регион Vanja Luka, Босния и Герцеговина.

11. kép. A zempléni (SK) sír veretei (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETICH 1973, 160)

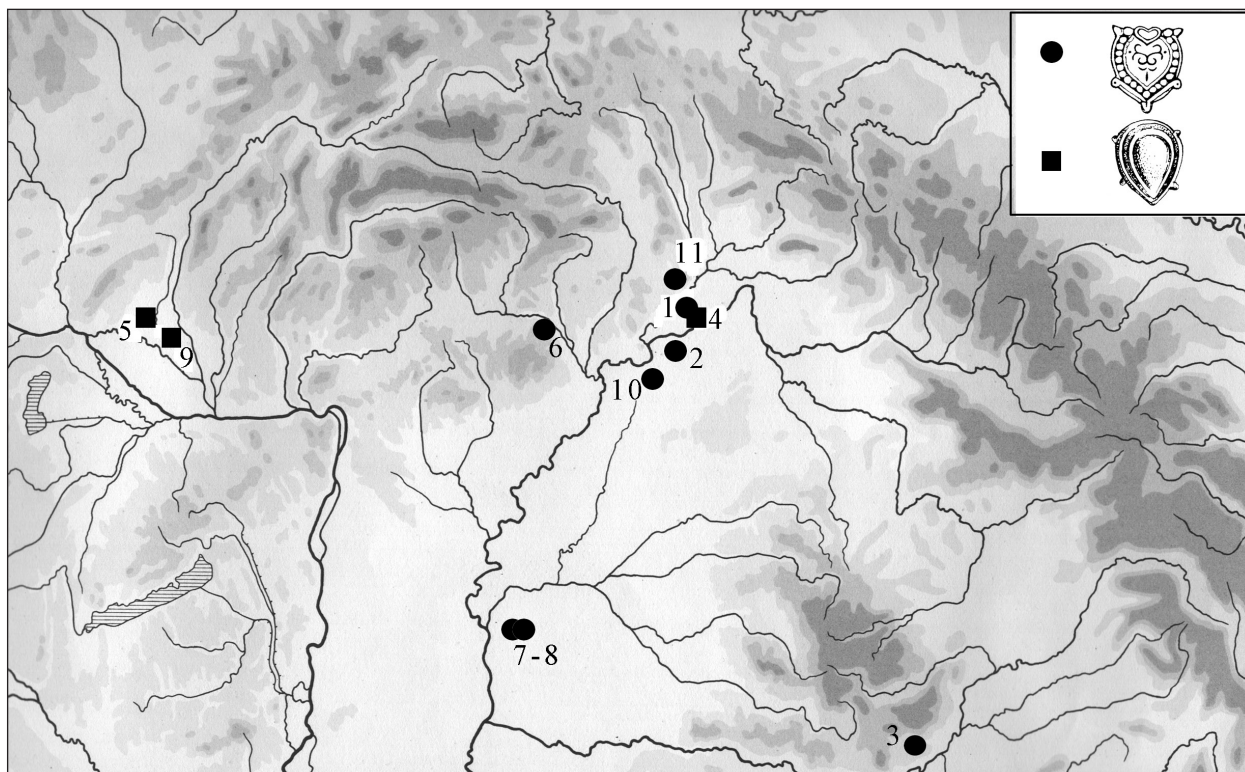
Рис. 11. Бляшки из погребения у с. Земплин (SK) (по: БУДИНСКИЙ-КРИЧКА-ФЕТИХ 1973, 160)

12. kép. A zempléni (SK) sír veretei (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETICH 1973, 160)
Рис. 12. Бляшки из погребения у с. Земплин (SK) (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETICH 1973, 160)

13. kép. A karosi (HU) II. temető 16. sírjának veretei
 Рис. 13. Бляшки из п. 16 могильника Карош II (HU)

14. kép. A verettípus elterjedése a Kárpát-medencében. 1: Bodrogvécs (Véč, SK); 2: Gáva-Vásártér (Gávavencsellő, HU); 3: Gyulafehérvár (Alba Iulia, RO); 4 Karos (HU); 5: Magyardiószeg (Velký Diosek, SK); 6: Miskolc-Repülőtér (HU); 7: Szentcs-Nagyhegy (Bogyó Jánosné földje) (HU); 8: Szentcs-Nagyhegy (HU); 9: Taksony (Matúškovo, SK); 10: Tiszaeszlár-Újtelep (HU); 11: Zemplén (Zemplin, SK)

Рис. 14. Карта распространения бляшек рассмотренного типа в Карпатском бассейне. 1: Бодрогвеч (Véč, SK); 2: Гава-Вашартер (Гававенчеллő, HU); 3: Алба Юлия (Alba Iulia, RO); 4 Карош (Karos, HU); 5: Вельки Диосек (Velký Diosek, SK); 6: Мишкольц-Репюлетер (Miskolc-Repülőtér, HU); 7: Сентеш-Надьхедь (на земельном участке владельца Бодьо Яношине) (Szentcs-Nagyhegy, HU); 8: Сентеш-Надьхедь (HU); 9: Матушково (Matúškovo, SK); 10: Тисзаеслар-Újтелеп (Tiszaeszlár-Újtelep, HU); 11: Земплин (Zemplin, SK)

nád egy Ritopekből¹⁸ származó emléket adott közre (BÁLINT 1991, 106, Taf. XXXIII. 2). Ugyanilyen lehetőség került elő a boszniai Bagruša¹⁹ lelőhelyen feltárt

ника вблизи р. Врбас в Боснии, а также находки, упомянутые Ч. Балинтом, указывают на возможность того, что на территории между Болгарией и Карпатским бассейном было найдено еще много подобных предметов, но они либо до сих пор не были опубликованы, либо публикации о них не дошли до нас.

¹⁸ Grocka kerület, Belgrád, Szerbia.

¹⁹ Laktaši kerület, Banja Luka régió, Bosznia és Hercegovina.

15. kép. A verettípus és kísérőleletei Ratnyickojéból (RU) (МАКАРОВ 2008)

Рис. 15. Бляшки рассмотренного типа и сопутствующие им находки из Ратницкого (RU) (МАКАРОВ 2008)

9–10. századi temető egyik sírjából. A 19. sírban fekvő gyermek koponyája mellett egy veret volt, amely valószínűleg fejfedőt díszíthetett (ŽERAVICA 1986, 135). A veret párhuzamait Zdenko Žeravica a késő avar leletek között kereste, azonban a tárgy az általunk vizsgált 'preszlavi típusba' tartozik, és kora sem a 9. századra, hanem a 10. század második felére esik, amint arról a sírban talált, négy gömbbel díszített álgranulációs függő is tanúskodik (ŽERAVICA 1986, 186; TOMIČIĆ 2010, 123). A boszniai Vrbas (magyarul Orbász) folyó közelében előkerült temető övveretes sírja, valamint a Bálint Csanád által említett leletek egyaránt arra utalnak, hogy a Bulgária és a Kárpát-medence közötti területen számos további hasonló veret lehetett, amelyek közzététele még vagy várat magára, vagy olyan helyen jelent meg, ami elkerülte a figyelmünket.

Подобные находки известны и к северу от изучаемого региона, например в Российской Федерации: они были обнаружены недалеко от р. Нева, а так же на двух близлежащих памятниках, открытых в окрестностях Суздаля у с. Шекшово²⁰ и в комплексе Ратницкое 4,²¹ где в некоторых недавно открытых погребениях бляшки такого типа сочетались с монетами (рис. 15) (МУРАШЕВА 2000, 31–32, 109; МАКАРОВ 2008).

Что касается рассмотренных выше поясных деталей с «рифленным узором», то на данный момент можно отметить, что они чаще всего представлены в Болгарии и, как об этом свидетельствуют свинцовые формы для отливки бляшек

²⁰ Устаревшее название – Шокшово. Ивановская область, Российская Федерация.

²¹ Ивановская область, Российская Федерация.

A lelet északon is előfordul, így megvan Oroszországban is: a Néva folyó közeléből, továbbá Szuzdal térségében két, egymáshoz közel eső helyszínről, Seksovóból²⁰ és Ratnyickoje²¹ 4. lelőhelyről ismertek. Utóbbi helyen a verettípus nemrég több sírban is érmékkel együtt került elő (*15. kép*) (MURASOVA 2000, 31–32, 109; MAKAROV 2008).

A fentebb tárgyalt gerezdelt mintájú övdíszekről a kutatások jelen állása alapján elmondható, hogy azok legnagyobb számban Bulgáriában fordulnak elő, ahol biztosan készítették is őket, amint arra az öntőműhelyekből származó ólomminták és rontott verettöredékek utalnak. A jelenlegi ismeretek tükrében nem igazolható tehát az a felvetés, hogy a iatrusi veretek a magyarok balkáni kalandozásai nyomán terjedtek volna el. A tárgyátípus jelen van a Kárpát-medencei leletanyagban is, azonban csak jóval kisebb számban, így nagy valószínűséggel ezeket a darabokat a 10. századi magyar tulajdonosaik vagy bolgár kereskedőktől szerezhették be, vagy bolgár minták alapján készíthették helyi ötvösökkel, ugyanúgy, ahogy a szintén déli párhuzamokkal rendelkező karosi, taksonyi és magyardíoszegi darabok esetében is ezek a lehetőségek jönnek szóba. Öntőminták, öntőműhelyek hiányában a veretek Kárpát-medencei készítéséről nincs pontos adatunk, azonban az e veretek előállításához szükséges ismeretekkel a 10. századi Kárpát-medencei ötvösök is rendelkezhettek. Mindezek alapján a veretek pontos készítési helye nem állapítható meg. E tárgyátípus kapcsolatrendszeréig pedig – más tárgyátípusokhoz hasonlóan – arra utal, hogy a 10–11. században egy nagyobb régió 'együttmozgásáról' lehetett szó, amelybe beletartozott a Kárpátoktól keletre eső steppe, a Rusz és a Balkán területe is. Az e régió belüli területek anyagi kultúrája szorosan összefüggött és együtt változott a korszak igényei, divatváltozásai alapján.

шек и испорченные экземпляры, найденные в мастерских, предметы такого типа точно были изготовлены и в этом регионе. Таким образом, на сегодняшний день ничем не подтверждается гипотеза о том, что бляшки из Ятруса распространились здесь в результате балканских военных походов венгров. Предметы изучаемого нами типа присутствуют и в археологическом материале Карпатского бассейна, но в гораздо меньшем количестве. Поэтому мы склонны полагать, что в X в., скорее всего, венгры приобрели эти предметы у болгарских торговцев или же бляшки изготавливались местными ювелирами по болгарским формам для отливки, как это могло быть и в случае находок с памятников Карош, Матушково и Вельки Диосек, которые также имеют южные аналогии. Не обладая данными о наличии мастерских и форм для отливки, мы не можем с уверенностью утверждать об изготовлении подобных бляшек именно в Карпатском бассейне, однако местные ювелиры X в. могли располагать всеми необходимыми для производства таких предметов знаниями. Точное место производства этих украшений пока не определено. Но система взаимосвязей в которую были включены подобные накладки, впрочем как и другие предметы, указывает на то, что для X–XI вв. можно говорить о некоей территориальной общности, находившейся в «совместном движении», в которую могли входить, в том числе, и степи к востоку от Карпат, а также территории Руси и Балкан. Материальные культуры этой общности были тесно взаимосвязаны, они вместе изменялись под влиянием потребностей и тенденций моды того времени.

²⁰ Régi neve: Soksovo. Ivanovói terület, Oroszország.

²¹ Ivanovói terület, Oroszország.

IRODALOM / ЛИТЕРАТУРА

- ALADZSOV–GRIGOROV / АЛАДЖОВ–ГРИГОРОВ 2009: Аладжов, А. – Григоров, В.: Коланни апликации и накрайници от обект в реперен квадрат В-11 във Вътрешния град на Плиска (Belt decoration from a site square В-11 in the inner town of Pliska). In: *Laurea. In honorem Margaritae Vaklinova I.* Ред.: Петрунова, Б. – Аладжов, А. – Василева, Е. София 2009, 185–190.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südongarn im 10. Jahrhundert.* Studia Archaeologica 11. Budapest 1991.
- BÁLINT 1994: Bálint Cs.: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: *Honfoglalás és régészet. A honfoglalásról sok szemmel 1.* Szerk.: Kovács L. Budapest 1994, 39–46.
- BONEV / БОНЕВ 1993: Бонев, С.: Архитектурен комплекс в Преслав (Architekturkomplex in Preslav). *Преслав 4* (1993) 56–77.
- BONEV–DONCSEVA / БОНЕВ–ДОНЧЕВА 2011: Бонев, С. – Дончева, С.: *Старобългарски производствен център за художествен метал при с. Новосел, Шуменско.* Велико Търново 2011.
- BUDINSKÝ–KRIČKA 1965: Budinský-Krička, V.: Staromad'arský náčelnický hrob zo Zemplína (Altmagyarisches Häuptlingsgrab aus Zemplín, Ostslowakei). *Archeologické rozhledy* 17 (1965) 309–338.
- BUDINSKÝ–KRIČKA–FETTICH 1973: Budinský-Krička, V. – Fettich, N.: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín.* Archaeologica Slovaca – Monographiae 2. Bratislava 1973.
- CSIRKOV / ЧИРКОВ 1990: Чирков, А. Ю.: Новые данные о поздних кочевниках Среднего Попрутья. В: *Археологические исследования молодых ученых Молдавии.* Ред.: Дергачев, В. А. Кишинев 1990, 158–168.
- DIMITROV / ДИМИТРОВ 2012: Димитров, П.: Метални украси от Велики Преслав (Metal decorations from Veliki Preslav). *Bulgarian e-Journal of Archaeology* 2012:2, 93–121.
- DÓKUS 1900: Dókus Gy.: Árpádkori sírletek Zemplén vármegyében. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 39–61.
- DONCSEVA / ДОНЧЕВА 2010: Дончева, С.: Метални украси от производствения център при село Надарево, Търговишко. *Паметници, реставрация, музеи* 3–6 (2010) 16–36.
- DONCSEVA–PETKOVA–NINOV–PARUSEV / ДОНЧЕВА–ПЕТКОВА–НИНОВ–ПАНУШЕВ 1999: Дончева-Петкова, Л. – Нинов, Л. – Парушев, В.: *Одърци 1. Селище от Първото българско царство.* София 1999.
- DRAGOTĂ–RUSTOIU–DELEANU 2006: Dragotă, A. – Rustoiu, G. T. – Deleanu, V.: Alba Iulia – str. Brîndușei. In: *Habitat – Religie – Etnicitate: descoperiri arheologice din secolele IX–XI în Transilvania.* Coord.: Ciugudean, H. – Pinter, Z. K. – Rustoiu, G. T. Alba Iulia 2006, 33–52.
- FEHÉR 1940: Fehér G.: *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége. A bolgár-törökök és a honfoglaló magyarok hatása a kelet európai művelődés kialakulásában.* Budapest 1940.
- FODOR 1976: Fodor I.: Megjegyzések a zempléni sírról. *Archaeologiai Értesítő* 103 (1976) 282–286.
- FODOR 1990: Fodor I.: Száz éve született id. Fehér Géza. *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 256–259.
- FODOR 1996: Fodor, I.: Tiszaeszlár–Újtelep. In: *The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue.* Eds.: Fodor, I. et al. Budapest 1996, 193–195.
- GÁLL 2013: Gáll E.: *Az Erdélyi medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsletelei (10th and 11th Century Burial Sites, Stray Finds and Treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat).* Budapest–Szeged 2013.
- GOMOLKA-FUCHS 2002: Gomolka-Fuchs, G.: Eine Gürtelgarnitur vom ungarischen Typ aus der frühmittelalterlichen Siedlung von Krivina, Bezirk Ruse, Bulgarien. *Eurasia Antiqua* 8 (2002) 493–514.
- HOLČÍK 2000: Holčík, S.: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. o) 16 herzförmige Gürtelbeschläge. In: *Europas Mitte um 1000: Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Katalog.* Hrsg.: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. Stuttgart 2000, 330.
- HOLČÍK 2000a: Holčík, S.: Das altungarische Fürstengrab von Zemplín. p) 25 herzförmige Gürtelbeschläge. In: *Europas Mitte um 1000: Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Katalog.* Hrsg.: Wiczorek, A. – Hinz, H.-M. Stuttgart 2000, 331.

- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékménye* (*Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz*). Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- ЈОТОВ–АТАНАСЗОВ / ЙОТОВ–АТАНАСОВ 1998: Йотов, В. – Атанасов, Г.: *Скала. Крепост от X–XI век до с. Кладенци, Тервелско*. София 1998.
- KÜRTI 1996: Kürti B.: A honfoglaló magyar női viselet (Leletek és rekonstrukciók) (Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn [Funde und Rekonstruktionen]). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei*. Szerk.: Wolf M. – Révész L. Miskolc 1996, 148–161.
- LANGÓ 2005: Langó, P.: Archaeological research on the conquering Hungarians: A review. In: *Research on the prehistory of the Hungarians: A review*. Ed.: Mende, B. G. *Varia Archaeologica Hungarica* 18. Budapest 2005, 175–340.
- LANGÓ 2014: Langó, P.: Bulgarian Connections of the Find-horizon of the 10th century in the Carpathian Basin: A Case-Study. In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube*. Eds.: Doncheva-Petkova, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. София–Piliscsaba 2014, 157–164.
- LANGÓ 2016: Langó, P.: Uelgi – Geszteréd – Bodrogszerdahely. Notes on the Cultural Context of a Tenth-Century Mount Type. *Antaeus* 34 (2016) 373–388.
- LANGÓ–PATAY–HORVÁTH 2016: Langó, P. – Patay-Horváth, A.: Hungarian Belt – Bulgarian Belt? Some Notes on the Distribution of Ribbed Belt Mounts. In: *Zwischen Byzanz und der Steppe: archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag*. Hrsg.: Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. Budapest 2016, 567–590.
- МАКАРОВ / МАКАРОВ 2008: Макаров, Н.: Средневековое расселение в Суздальском Ополе: новые результаты и перспективы исследований. *Археология Владимиро-Суздальской земли* 2 (2008) 3–22.
- MAVRODINOV / МАВРОДИНОВ 1959: Мавродинов, Н.: *Старобългарско изкуство*. София 1959.
- MEGAY 1956: Megay G.: Miskolc-repülőtéri honfoglalás kori magyar temető. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 4 (1956) 14–21.
- МОМЧИЛОВ / МОМЧИЛОВ 2012: Момчилов, Д.: Паметници на металопластиката от Маркели (Metal works from Markeli). In: *In honorem professoris Димитър Овчаров. Известия на Националния археологически институт* 40. Ред.: Петрунова, Б. – Григоров, В. София 2012, 141–149.
- MURASOVA / МУРАШЕВА 2000: Мурашева, В. В.: *Древнерусские ременные наборные украшения (X–XIII вв.)*. Москва 2000.
- NEESE 2002: Neese, I.: Technologische und restauratorische Untersuchungen. *Eurasia Antiqua* 8 (2002) 508–511.
- NEMESKÉRI ET AL. 1961: Nemeskéri, J. – Éty, K. – Kralovánzsky, A. – Harsányi, L.: Data to the Reconstruction of the Population of an Eleventh Century Cemetery: Gáva–Market. *Crania Hungarica* 4/1–2 (1961) 1–64.
- PIETA 2007: Pieta, K.: Zemplín. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 34 (2007) Berlin–New York, 499–503.
- PLETNYOV / ПЛЕТНЬОВ 2004: Плетньов, В.: Производството на коланни гарнитури в ранносредновековна България (Production of Belt Ornaments in Early Mediaeval Bulgaria). *Преслав* 6 (2004) 228–241.
- PLETNYOV–PAVLOVA / ПЛЕТНЬОВ–ПАВЛОВА 1995: Плетньов, В. – Павлова, В.: Ранносредновековни ремъчни апликации във Варненския археологически музей (Frühmittelalterliche Riemenbeschläge im Archäologischen Museum of Varna). *Известия на Народния музей Варна* 30–31 (1994–1995) 1995, 24–239.
- RÉVÉSZ 1992: Révész L.: Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon (Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc). In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből. Miskolc város történetének dokumentumai* II. Szerk.: Rémiás T. Miskolc 1992, 91–120.

- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglalás kori temetők. Adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des Oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert)*. Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- SPINEI 2009: Spinei, V.: *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*. Leiden–Boston 2009. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004175365.i-482>
- SZTANILOV / СТАНИЛОВ 1991: Станилов, С.: Старобългарски ремъчни украси от Националния археологически музей (Altbulgarische Gürtelschmucke aus dem Nationalen Archäologischen Museum). *Разкопки и проучвания* 22 (1991) 5–70.
- SZTANILOV / СТАНИЛОВ 1993: Станилов, С.: Преславското съкровище и произходът на старобългарската металопластика (Der preslaver Schatz und die Herkunft der altbulgarischen Metallplastik). *Преслав* 5 (1993) 138–163.
- TOČÍK 1992: Točík, A.: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí (Materialien zur Geschichte der Südslowakei im 7.–14. Jahrhundert). *Študijne Zvesti* 28 (1992) 5–250.
- TOMIČIĆ 2010: Tomičić, Z.: Spoznaje o arheološkom naslijeđu ranosrednjovjekovnog groblja na položaju Bagruša kraj Petoševaca (Understanding the Archaeological Heritage of the Early Mediaeval Cemetery at the Bagruša Site near Petoševci). *Archaeologia Adriatica* 4 (2010) 117–166. <https://doi.org/10.15291/archeo.1073>
- TOTEV 1982: Totev, T.: *The Preslav Gold Treasure*. Sofia 1982.
- TOTEV / ТОТЕВ 2000: Тотев, Т.: *Преславското съкровище*. Шумен 2000.
- ВАКЛИНОВ / ВАКЛИНОВ 1977: Ваклинов, С.: *Формиране на старобългарската култура VI–XI век*. София 1977.
- WENDEL 1986: Wendel, M.: Die mittelalterlichen Siedlungen. In: *Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau III. Die mittelalterlichen Siedlungen*. Berlin 1986, 27–213. <https://doi.org/10.1515/9783112599020>
- ŽERAVICA 1986: Žeravica, Z.: Ranoslovenska nekropola Bagruša u Petoševcima kod Laktaša (The Early Slav Cemetery of Bagruša in Petoševci near Laktaši). *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 40–41 (1985–1986) 129–209.